

INSCRIȚII PE VASE ARHAICE DE LA TARIVERDE, JUD. CONSTANȚA

IULIAN BÎRZESCU*

Rezumat: În contribuția de față sunt prezentate zece inscripții ceramice descoperite în așezarea din epoca arhaică de la Tariverde (com. Cogeaalac, jud. Constanța). Aceste inscripții documentează folosirea alfabetului ionian în așezările din teritoriul histrian și circulația vaselor ceramice cu inscripții. În general, este vorba de inscripții simple, de una sau două litere, rar inscripții complexe. O descoperire excepțională este cea constituită de un graffito cu mențiunea pictorului de vase Sakonides, activ la Atena îndeosebi în al treilea sfert al secolului al VI-lea a.Chr. Inscripțiile ceramice provin în majoritate din bordeie abandonate la sfârșitul epocii arhaice.

Cuvinte-cheie: Tariverde, teritoriul histrian, inscripții ceramice, perioada arhaică, așezare

Inscripțiile ceramice din epoca arhaică din teritoriile cetăților pontice sunt puțin numeroase și nu au fost discutate decât arareori în studii speciale, mai ales că descoperirile spectaculoase lipsesc. Cu toate acestea, ele nu sunt lipsite de importanță pentru înțelegerea mai bună atât a contextului în care aceste inscripții apar, cât și a altor aspecte privitoare la folosirea scrierii în cetățile pontice din această epocă.

În campaniile desfășurate la nord de satul Tariverde (com. Cogeaalac, jud. Constanța) în anii 1951–1956 și 1958 au fost descoperite mai multe bordeie și gropi săpate în pământ, datate în epoca arhaică târzie. Descoperirile arheologice de aici au făcut subiectul mai multor studii¹, însă o publicare exhaustivă a acestora este de așteptat în viitorul apropiat. Față de Histria și alte așezări din teritoriul histrian, așezarea de la Tariverde se caracterizează prin prezența predominantă a locuințelor adâncite în pământ. Aceste tipuri de bordeie sunt cunoscute și în alte așezări din Dobrogea în această perioadă, dar sunt mult mai răspândite în mediul colonial nord-vest pontic². În articolul de față sunt prezentate inscripțiile ceramice descoperite în cele șapte campanii. Din păcate, trei graffiti (nr. 1–3) și doi dipinti sunt astăzi pierduți, desenele și fotografiile din arhiva de șantier permițând, însă, câteva considerații privind această categorie de descoperiri.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: iulian2@gmail.com

¹ Pentru o descriere a acestor descoperiri, cu trimiteri bibliografice, vezi Oppermann 2004, p. 22–23, 34–36, 40–42 și 45–57; Bîrzescu 2012a.

² Pentru perioada arhaică sunt rare publicațiile exhaustive de inscripții ceramice din așezările cetăților pontice; vezi, de exemplu, Kryzhithkij *et alii* 1989, p. 85, fig. 32.

CATALOG

1) Απ

Două fragmente dintr-o cupă atică cu benzi, descoperite în campania din anul 1956, în groapa arhaică 10/1956. Datare: 530–520 a.Chr.

Cel mai probabil, după litera *pi* nu mai urmează altă literă, dacă avem în vedere spațiul dintre aceasta și spărtura vasului. Formele literelor, mai ales *alfa* cu hasta transversală înclinată, sunt bine atestate în această epocă. Contextul descoperirii, o groapă cu diametrul de aprox. 1,40 m, este încadrat în ultima treime a secolului al VI-lea a.Chr., ceea ce corespunde cu datarea cupei cu benzi pe care este scrisă inscripția.

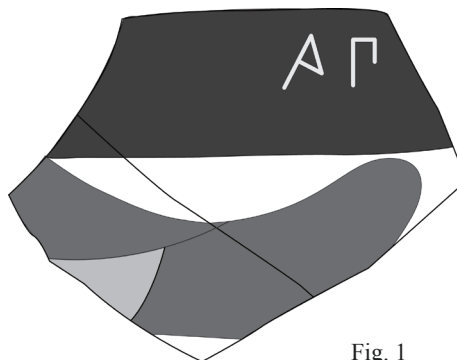

Fig. 1

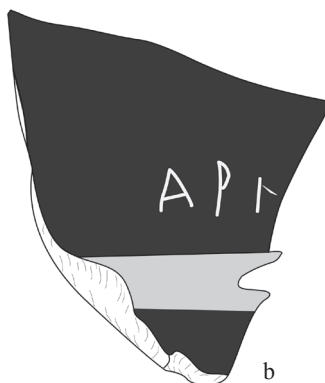
Graffito (fig. 1), scris îngrijit pe buza vasului după ardere, aparține, cel mai probabil, unei inscripții abreviate, adesea întâlnite pe ceramică în perioada arhaică. Astfel de inscripții abreviate sunt cunoscute la Histria, îndeosebi începând cu epoca clasică³, pentru epoca arhaică fiind bine atestate atât în spațiul pontic, cât și în cel mediteraneeu⁴. În ceea ce privește interpretarea acestor inscripții, decisiv este contextul, respectiv locul de descoperire. În cele mai multe cazuri, acestea apar în sanctuare, inscripția fiind o prescurtare a numelui divinității. În cazul sitului de la Tariverde, cele două litere ar putea fi interpretate ca o abreviere a unei dedicații către Apollo. Contextul descoperirii nu pare, însă, să susțină această interpretare.

2) Απτ...

Fragment de buză de cană trilobată, descoperită în campania din anul 1953, în sectorul Wb. Buza are firnis negru la exterior și o dungă roșie în relief. Epoca arhaică târzie. Inscripția (fig. 2), pe un singur rând, păstrează doar primele trei litere. Literele au o formă

Fig. 2

mai apropiată de alfabetul ionian din perioada clasică decât de cel din cea arhaică. Din ilustrația păstrată, a treia literă pare mai degrabă să fie *iota* și nu *gamma*, cum apare în descrierea din carnetele de săpătură. *Rho* are o formă suplă.

Cel mai probabil, în cazul de față avem de-a face cu un nume, care începe cu *Ari...*, adesea întâlnit în

³ Suceveanu 1965, p. 273–274, cat. 1–4, fig. 1.

⁴ Pentru o discuție mai nouă cu privire la aceste abrevieri, a se vedea Johnston, Chirpanlieva 2016–2017, p. 162–164.

cetățile grecești din Ionia, Thracia sau Marea Neagră⁵, unde sunt de căutat cele mai apropiate analogii. Scrierea pe buza de *oinochoai* trilobate este și ea bine documentată în perioada arhaică. Prezența unui astfel de nume ar putea fi explicată, printre altele, ca o marcă a proprietății, „sunt cana lui Ari...”. Astfel de inscripții se întâlnesc în toată lumea greacă, uneori marca de proprietate făcându-se explicit. Un bun exemplu în acest sens îl reprezintă o descoperire făcută tot în teritoriul histrian. Este vorba de un ulcior (*lekythos*) descoperit în necropola de la Istria Sat, datat puțin mai devreme față de cana de la Tariverde⁶. La Istria Sat, graffito Μητρίχης εἰμὶ λήρυθος este desfășurat pe tot umărul vasului. În cazul fragmentului de la Tariverde, având în vedere locul restrâns, este de presupus că inscripția nu era foarte complexă, fiind redusă la nume, eventual însoțit de verbul εἰμί.

3) Av...

Fragment de picior de vas acoperit cu firnis negru compact pe ambele părți, graffito fiind scris pe partea superioară. Fragmentul a fost descoperit în campania din anul 1953, la demontarea marotorului stratigrafic dintre secțiunea I 1952 și caseta Wf, în umplutura bordeiului nr. 3/1953⁷.

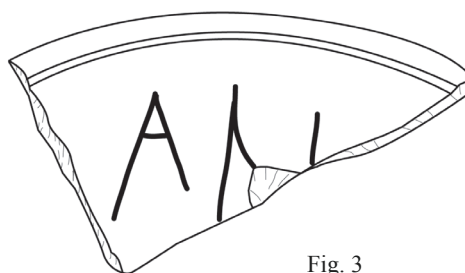

Fig. 3

Inscripția (fig. 3) fragmentară, care provine dintr-un bordei arhaic târziu, are două litere, din care a doua literă, *ny*, este păstrată parțial. Ca și în cazul anterior, este vorba, mai degrabă, de începutul unui nume, *An...* Numărul mare de posibilități de întregire lasă discuția deschisă. Din desenul realizat de Radu Vulpe se observă o formă de *alfa* cu hasta orizontală amplasată în partea superioară a literei, mai puțin întâlnită în perioada arhaică. Totuși, contextul și descrierea vasului indică această epocă. De data aceasta, inscripția este scrisă pe piciorul unui vas, foarte probabil o cupă. Inscripțiile scrise pe partea superioară a piciorului vasului nu sunt puține. Cu siguranță însă, având în vedere dimensiunile, inscripția nu era una complicată.

4) ...ωας

Mai multe fragmente de la o cupă atică cu ochi, descoperită în campania din anul 1958 în bordeiul nr. 4/1958 (groapa 54).
Loc de păstrare: IAB.

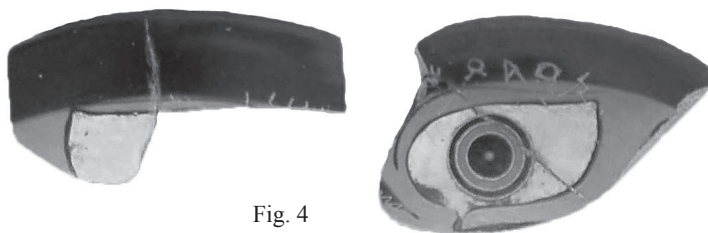

Fig. 4

Bibliografie: Bîrzescu 2012a, p. 84, fig. 25. Dată: 520–510 a.Chr.

⁵ Sunt practic mai multe zeci de nume care încep cu Ari, cf. *LGPN* IV, p. 42–47; *LGPN* VA, p. 59–67.

⁶ Johnston 2003, p. 146.

⁷ Raportul săpăturilor din 1953, a se vedea Vulpe 1954, *passim*.

Mult mai interesantă ca problematică este inscripția de față (fig. 4), de data aceasta păstrându-se doar finalul ei. Partea de început se ghicește doar pe un alt fragment din aceeași cupă. Deși este o scriere îngrijită, în care se recunoaște cu ușurință alfabetul ionian, prin apariția lui *omega*, dar și prin forma lui *sigma* cu patru haste, sensul acestui graffito ne scapă. Terminația -oç a inscripției indică un nume în nominativ. În cazul unui nume, este posibil ca acela care a scris inscripția să fi omis vreo literă⁸. Este posibil, având în vedere originea cupei, care este cu siguranță diferită de cea a alfabetul folosit, să avem de-a face cu o inscripție scrisă la Tariverde, așezare a ionienilor dunăreni. Cel care a scris inscripția pe cupă a încercat să reproducă cât mai acurat literele, de exemplu forma redusă a lui *omikron* sau hastele înclinate ale literei *omega*.

5) A sau Δ pe fundul unui vas cenușiu descoperit în campaniile din perioada 1955–1958. Prea multe considerații nu se pot face despre acest graffito documentat doar printr-o fotografie (fig. 5). Litere simple pe fundul vaselor se întâlnesc adesea în cetățile pontice, interpretarea lor făcându-se adesea în funcție de contextul descoperirii.

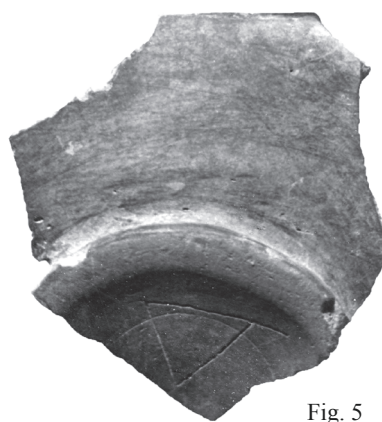

Fig. 5

6) Σακονίδει δοκίς Πυργίων κ[αλὸς] „lui Sakonides Pyrgion îi pare frumos”.

Cupă atică cu benzi descoperită într-o groapă arhaică din caseta Zg în anul 1953. Diam. cupei 15 cm. Loc de păstrare: Muzeul din Histria, în expoziția permanentă.

Bibliografie: Beazley 1971, p. 72; Alexandrescu 1978, p. 75, cat. 410, pl. 45; Carpenter, Mendoza, Mannack 1989, p. 49; Oppermann 2004, p. 49, n. 466; Heesen 2009, p. 112, n. 672; Petre 2010, p. 35; nr. 350503 din arhiva digitală Beazley: www.beazley.ox.ac.uk; H.R. Immerwahr: <https://www.avi.unibas.ch/DB/searchform.html?ID=3148>, nr. AVI 2994 (cu referire la text). Datare: 550–530 a.Chr.

Cel mai faimos graffito de la Tariverde a fost descoperit într-un bordei arhaic, în campania condusă de Radu Vulpe în anul 1953. Acest graffito (fig. 6) a fost de mai multe ori amintit și discutat în literatură, mai ales că avem de-a face cu mențiunea unui nume al unui pictor de vase celebru în Atena mijlocului secolului al VI-lea a.Chr., respectiv pictorul Sakonides⁹.

Fig. 6

Prima mențiune a acestei inscripții a făcut-o John Beazley în 1971, urmat fiind de Petre Alexandrescu în 1978, în monografia dedicată ceramicii arhaice și clasice de la Histria. Beazley a propus o inscripție dublă: [Πυργίων καλὸς] Σακονίδει δοκίς. Πυργιον κ[αλὸς] Σακονίδει δοκίς.

⁸ Practică adesea întâlnită pe vasele grecești; a se vedea Wachter 1991, p. 49–50.

⁹ Despre Sakonides, a se vedea Heesen 2009, p. 111–119.

Din formula păstrată, cel mai probabil avem de-a face aici cu o inscripție de tip *kalos*, bine documentată în atelierele atice în secolele al VI-lea și al V-lea a.Chr. și pentru care există numeroase studii speciale începând cu secolul al XIX-lea¹⁰. În mod normal, aceste inscripții erau pictate pe vase înainte de ardere. Cele mai multe au fost descoperite în Atica, fiind parte a vieții cotidiene a pictorilor și olarilor.

În cazul sitului de la Tariverde, avem de-a face cu un graffito, aproape miniatural, aplicat, cel mai probabil, după ardere. Alfabetul atic utilizat aici nu se poate pune la îndoială. *Gamma* cu hasta aplecată, *sigma* cu trei haste, folosirea lui *omikron* în loc de *omega* arată clar acest lucru. Inițial, numele lui Sakonides fusese scris la nominativ, așa cum o arată litera *iota* care suprapune *sigma* final, arătând probabil că scribul a dorit o altă formulă în cazul de față. Beazley a observat că vasul a fost pictat de un alt pictor decât Sakonides, încă neidentificat. Cât privește identificarea numelui cu pictorul cunoscut de epigrafa ceramică prin semnătura lui, *Sakonides egrapsen* („Sakonides a pictat”), nu există vreo îndoială. După *Lexikon of Greek Personal Names*, în Atica nu este atestat până acum un alt Sakonides¹¹. Este cunoscut că acesta a lucrat cu trei olari: Tlempolemos, Hischylos și Kaulos. A pictat în primul rând cupe cu buza răsfrântă și cupe „ale micilor maeștri”. Cel de-al doilea nume menționat de inscripție, Pyrgion¹², este un nume comun în Atica, mai ales în perioadele clasică și elenistică, dar care nu apare printre numele de olari și pictori sau în inscripțiile de tip *kalos*.

Chiar dacă este vorba de un graffito și nu de un dipinto, formula este identică cu cea a tipului *kalos*, cunoscută de pe vasele atice. Numele păstrate, formula și alfabetul folosite indică faptul că acest graffito a fost scris într-un atelier de ceramică cu figuri negre din Atica, cel mai probabil fără legătură cu așezarea de la Tariverde, unde a ajuns. Așa cum astăzi, din cauza literelor scrise foarte mărunț, este mai degrabă trecut cu vederea de vizitatorii muzeului, la fel va fi fost și în Antichitate. Ca și în alte cazuri de la Histria, inscripția ceramică de tip *kalos* de la Tariverde arată fără îndoială faptul că, în perioada arhaică, era răspândită distribuția de bunuri purtând inscripții, a căror semnificație inițială a fost pierdută înainte de atingerea destinației finale.

7) Din același context provine și un dipinto pe o cupă atică, contemporană cu cupa despre Sakonides, care poartă o inscripție (fig. 7) fără sens: Ικακοκα? Dipinto face parte din categoria inscripțiilor fără sens, pentru care doar în ultimii ani s-a încercat o sistematizare¹³.

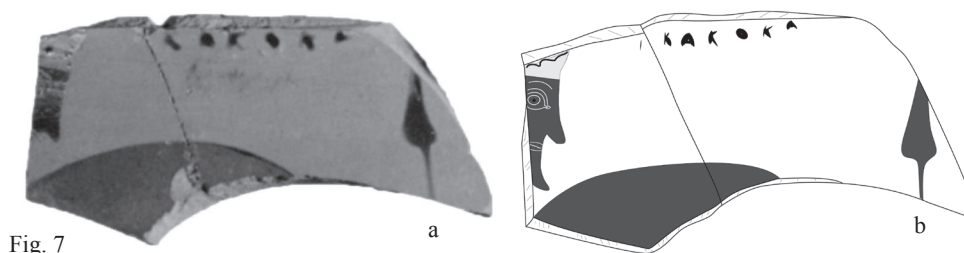

Fig. 7

¹⁰ Klein 1898.

¹¹ LGPN II, 392.

¹² Citit și Pyrlion (Petre 2010, p. 35), din cauza formei identice a literei *gamma* din Atica perioadei arhaice cu forma mai târzie a literei *lambda*.

¹³ Chiarini 2018, *passim*. Amintește 1399 de vase cu scriere fără sens (Chiarini 2018, p. 5).

8) Fără sens pare și un al doilea dipinto, aplicat pe banda centrală a unei cupe atice din al treilea sfert al secolului al VI-lea. Aici sunt păstrate trei litere ... λτχ (fig. 8). Această cupă a fost descoperită în anul 1953 în caseta c din sectorul W.

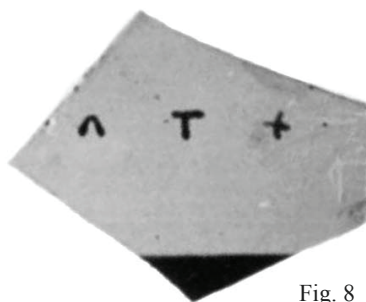

Fig. 8

9–10) Din lista de inscripții ceramice descoperite la Tariverde, dar care nu au legătură cu locul de descoperire, mai fac parte un dipinto aplicat, după ardere, pe o amforă clazomeniană și un graffito aplicat, înainte de ardere, pe o amforă de tip Lesbos roșu¹⁴. În primul caz, este vorba despre o literă izolată, pictată la baza gâtului amforei (fig. 9). Litera, însă, este una deosebită, *sampi*, rar întâlnită în inscripțiile din Marea Neagră. *Sampi* era folosită la Milet pentru redarea cifrei 900 și așa ar trebui, cel mai probabil, citit acest dipinto de la Tariverde. În al doilea caz, graffito-ul de pe amfora de tip Lesbos roșu (fig. 10) este, foarte probabil, litera *psi*. Este posibilă și o altă interpretare a acestui graffito.

Fig. 9

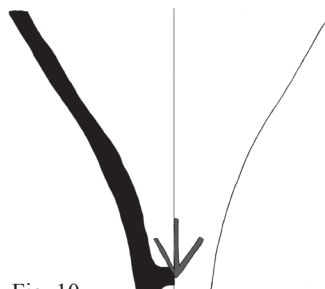

Fig. 10

Cele mai multe inscripții ceramice din epoca arhaică descoperite la Tariverde sunt simple litere sau grupuri de litere, care nu au o legătură directă cu locul de descoperire, chiar dacă unele dintre acestea au fost scrise după arderea vaselor. În puține cazuri se observă folosirea acurată a alfabetului ionian, chiar dacă sensul acestor graffiti încă scapă.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu 1978

Beazley 1971

Bîrzescu 2012a

P. Alexandrescu, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique, VIIe–IVe s.*, București, 1978.

J.D. Beazley, *Paralipomena*, Oxford, 1971.

I. Bîrzescu, *Die archaische Siedlung von Tariverde*, Dacia N.S. 56, 2012, p. 77–89.

¹⁴ Bîrzescu 2012b, p. 300–301, cat. 830; p. 245–246, cat. 172.

- Bîrzescu 2012b I. Bîrzescu, *Histria XV. Die archaischen und klassischen Transportamphoren*, București, 2012.
- Carpenter, Mendoça, Mannack 1989 T.H. Carpenter, M. Mendoça, T. Mannack, *Beazley Addenda : additional references to ABV, ARV2 and Paralipomena*, Oxford, 1989².
- Chiarini 2018 S. Chiarini, *The So-called Nonsense Inscriptions on Ancient Greek Vases*, Leiden – Boston, 2018.
- Heesen 2009 P. Heesen, *Athenian Little-Master Cups*, Amsterdam, 2009.
- Johnston 2003 A. Johnston, *Graffiti*, în E. Teleagă, V. Zirra (eds.), *Die Nekropole des 6. – 1. Jhs. v.Chr. von Istria Bent bei Histria. Archäologische Untersuchungen zur Bevölkerung in der westlichen Schwarzmeerregion*, Internationale Archäologie 83, Rahden, 2003, p. 146.
- Johnston, Chirpanlieva 2016–2017 A. Johnston, I. Chirpanlieva, *Greek Graffito on an Attic Black Glazed Cup from Byblos*, *AHL* 44–45, 2016–2017, p.160–164.
- Klein 1898 W. Klein, *Die griechischen Vasen mit Lieblingsinschriften*, Leipzig, 1898.
- Kryzhitskij et alii 1989 С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, А.В. Бураков, В.М. Отрепко, *Сельская округа Ольвии*, Киев/Kiev, 1989.
- LGPN II M.J. Osborne, S.G. Byrne (eds.), *A Lexikon of Greek Personal Names*, II. *Attica*, Oxford, 1994.
- LGPN IV P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), *A Lexikon of Greek Personal Names*, IV. *Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*, Oxford, 2005.
- LGPN VA T. Corsten (ed.), *A Lexikon of Greek Personal Names*, VA. *Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia*, Oxford, 2010.
- Oppermann 2004 M. Oppermann, *Die westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit*, Langenweißbach, 2004.
- Petre 2010 Z. Petre, Πίμπλα χαρίεν. *Le symposion à Istros*, în M. Angelescu, I. Achim, A. Băltăc, V. Rusu-Bolindeț, V. Bottez (eds.), *Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, Cluj-Napoca, 2010, p. 31–41.
- Suceveanu 1965 A. Suceveanu, *Cîteva inscripții ceramice de la Histria*, *StCl* 7, 1965, p. 273–286.
- Vulpe 1954 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Histria (r. Istria, reg. Constanța): Săpăturile de la Tariverde, 1953*, *SCIV* 5, 1–2, 1954, p. 100–108.
- Wachter 1991 R. Wachter, *Abbreviated writing*, *Kadmos* 30, 1991, p. 49–80.

INSCRIPTIONS ON ARCHAIC POTTERY FROM TARIVERDE, CONSTANȚA COUNTY

ABSTRACT

Ten pottery inscriptions are here published, discovered during the archaeological excavations in the Archaic settlement of Tariverde (Cogealac commune, Constanta County), coming from dugouts (pit-houses) abandoned at the end of the 6th century B.C. They fully attest the use of the Ionian alphabet in the settlements from the territory of Histria during that period and, moreover, the second hand use of these recipients. They are mostly simple inscriptions, one or two letters, very rare bearing a more complex text. An exceptional inscription is a graffito mentioning the vase painter Sakonides, who was active at Athens in the third quarter of the 6th century B.C.

Keywords: Tariverde, Histrian territory, inscriptions on pottery, Archaic period, settlement